

ERDÉLYI JÁNOS NYOMÁBAN

■ Az idén 200 éve született Erdélyi János ifjúkorát, egy tehetséges fiatalember csapongónak tűnő érdeklődését (énekel, hősrégét ír, filozófiát tanul, jurista, nevelő, esztétikát fordít, költő, drámaíró, ügyvéd) követni legalább akkora öröm, mint tanulmányozni azt a következetes és a kortársaival folytatott nyilvános vitákon is érlelődő, egymás eredményeire építő munkát, melynek során kialakultak-tisztázódtak nálunk is a bölcsészettudományok alapfogalmai, azok a nyelvi készségek, melyek segítségével – még ugyanaz az ember – nemcsak „magyaríthatta” az európai gondolkodás hosszú időre meghatározó rendszereit, de közlétehető magyar nyelven azokat a saját, nyelvi, esztétikai és filozófiai rendszereket is, melyek alapját a magyar nyelv és a népköltészet sajátosságainak felfedezése teremtette meg. Hiszen azután, hogy Erdélyi 25 évesen a Magyar Tudós Társaság tagja lett mint költő, hogy székfoglalóját a *Népköltészettről* megtartotta 1842-ben, hogy közzétette népdalgyűjtésre szólító felhívását, majd fórumot kapott – 28 évesen, a *Regélő Pesti Divatlap* kiadásával megbízva, illetve a Kisfaludy Társaság tagjaként – a nyelv, a költészet, a kritika és az esztétika műveléséhez, egy másfél éves nyugat-európai tanulmányutat is beleértve, 1846-ban kiadta a *Népdalok és mondák* I. kötetét (a másodikikat és a harmadikat 1847-ben, illetve '48-ban), majd a *Magyar közmondások könyvét* 1851-ben, sárospataki filozófiaprofesszorként a magyar filozófiai gondolkodás egyik meghatározó személyisége lett.

Miközben a nép ún. felemelése politikai program és koreszme volt (a reformkoré), ezek az eszmék – a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség –, ahogy báró Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* (I–II. Bécs, 1851, majd Pest, 1854) című, a forradalom és vesztés szabadságharc utáni töprengéseiben olvasható, egymással csupa ellentmondásban álltak. A politika és a művelődés(politika) felől tekintett művészetekben is, pedig az előbbieket a 19. századi magyar irodalom egyik kontextusát képezték, s ezért ezt a nézőpontot mi sem hagyhatjuk el. A népköltészettről, illetve a műköltészetre és a (köz)nyelvre gyakorolt hatásáról ugyanis folyamatos vita zajlott a 19. sz. első felében, miközben folyt a küzdelem a magyar nyelv hivatalossá tételéért, és később is. A modern és racionális nemzetfogalom realizálását lehetővé tévő nyelvújítás, európai gondolat és kommunikáció, filozófia ugyanis nem szívesen foglalkozott a *mezei virágokkal*¹ – a népies műköltészet nyelvhasználatával és műformáival –, enyhe lenézést sejtve nemcsak népköltészeti eredetük miatt, de a fennálló műfaji hierarchia szerint is, melyben a „magas” irodalmat az epika jelentette. A népköltészet (népdal, népmese, népmonda) maga is tehát alacsonyabb rendűvé vált volna, s épp a (társadalmi) demokratizálódás során, mely a „nemzet(iség)et” egyenlővé kívánta tenni az európai nemzetekkel? Szükségszerű volt ennek az ellentmondásnak a megjelenése az esztétikum és a nemzeti művelődés szemszögéből nélkülözhetetlen európai tájékozódás idején?

Kölcsey – az *Élet és Literaturában* közölt (1826) dolgozatában (*Nemzeti hagyományok*) –, illetve Bajza alapozta meg a „népiesség esztétikáját”, melyet Erdélyi nevéhez kötünk: előbbi azzal, hogy a „való nemzeti poézist” belső keletkezésű esztétikumnak nevezte, utóbbi pedig a népköltészet öntörvényű esztétikumára hívta fel a figyelmet (1828). Túl a klasszicisták és romantikusok vitáján s párhuzamosan az egyezményes² filozófia kibontakozásával (Szontagh Gusztáv) Erdélyi esztétikai rendszere is az önkényuralom idején állt össze. De – úgy mondhatnánk – a népköltészet bővületében, ettől tanulva építette azt ki – függetlenül az akkori centralisták (szükséges) politikai és művelődéspolitikai ambícióitól. Párhuzama volt Arany János jól ismert és nagy hatású tanulmánya is: *A magyar nemzeti vers-idomról* (1856), mely szerint a népköltészet sajátosságai: a ritmus, a kompozíció az orális korból származnak, s az utóbbi (a kompozíció) a megértés és emlékezés szabályai szerint alakul, tehát

Erdélyi János arcképe

nem kronologikus, nem prózai. Arany szerint azonban a népi „magassá” fejlesztve lesz nemzeti, s ebben példaként a francia Béranger állt előtte. Erdélyi önmagában értékelte nemzeti kincsként, irodalomként a népköltészetet, s követendő példaul is állította kora költői elé.

Korábbi okfejtése szerint a népköltészet ugyanis tisztán az (általános) emberi felé irányul (három eszméje/témája: a hit, a szerelem, a hősiesség közös az emberiségével), tehát nem az idők szerint változó nemzeti témákhoz vagy hazaszerethez kötődik. A népköltészetek mindegyike „összessége volt minden szellemi nyilatkozásnak, honnan vevé a nép törvényét, vallását, történeteit s erkölcsstudományát”.³ Sajátosságai a nyelvekből erednek (nyomaik a gallicizmusok, graecizmusok stb.),⁴ s az éghajlattól, életmódtól függenek. A magyar népköltészet eredete is a nemzet előkorában keresendő: amikor a státusélet azonos volt a család-élettel, és a természet és a műveltség elválaszthatatlan volt – tehát már nem a természeti népek életmódja szerint s még nem a nemzet keretében zajlott az élet.

A magyar népköltészet sajátosságaként a merész szóköltést, a szólásmódokat, az életvonásokat nevezte meg, melyek ellentmondanak a szintaxis és grammatika szabályainak, s amiket a „képzelődes legtágabb kalandvilágainak” köszönhetünk.⁵ Később, *A magyar népdalok* c. tanulmányában (1847) a nép középkorban közös kultúrájáról (a belőle kiemelkedő nemesség mint osztály természetes voltáról) írt, amit a néprajz tudománya megerősít,⁶ s bővebb kifejtését adta a nyelvi sajátságoknak. Ezek közül az első a festőiség, melyből sajátos logika fakad, és ez a „logika” határozza meg a gondolkodást, a történéseket, melyek – ezek szerint – szinkretikusak. Második a plaszticitás (talán érzékiségnek mondhatjuk), amit a természeti kép, a virágnyelv biztosít (rózsa, viola, nefelejcs szavak gyakorisága és metaforikus jelentése), kiegészülve a Keletről (például: gyöngy, galamb), a kereszténységből („angyalom”), a régi vallásból örökölt elemekkel (a forrás, a fák tisztelete – példaként a sírjelet említi).⁷ Majd a *Közmondásokról* (1851) című, újabb gyűjteményéhez kapcsolt dolgozatában a jelszerűség és gondolatiság (az anyagi, testi és a szellemi, eszmei világ) folytonos eggyé olvadásáról ír. (Ezt a jelenséget szimbolizmusnak nevezi – ma metaforikusnak mondanánk.) Mindezeknek köszönhetően folytonos mozgásban vannak, élnek a mondatok.⁸

Amit a népköltészetben felfedezett, később alapja lett a művészetekről szóló, általános esztétikájának: „a művészet összekötő kapocs a külső érzékiség és a tiszta gondolat, a természet végeessége és a gondolat végtelensége között.”⁹ Nyelvvizsgálata pedig lehetővé tette, hogy sajátos gondolkodási módokat tévéljezen (például: népít). Magyar nyelvi sajátosságokat elemezve azok filozófiai-bölcészeti jellegéről is beszélt. Példaként a „mivolta” szót említette, mely valaminek a lényege, s egyúttal ezt a lényegét az idők (a felszín, a sokszerűség és a mélység, az elvontság) egységével fejezi ki. Valaminek a mivolta tehát „az, amiben a különőségek megszűntek önállókul mutatkozni; azaz visszatértek az alapba: a lét voltta tőkélyesült, a volt: meglevő múlt”.¹⁰ Am figyelmeztetett is: „a nemzetiség különös eszme, azaz választó, elfalazó, különítő, tehát éppen azért tagadólagos. Azonban nem lehet mindig csak különösnek maradni az egyetemes irányában: mert összeütközés esetére amannak nincs megállása imez utóbbi ellen.”

Erdélyi gondolatai – valamint rendkívüli műveltsége és elkötelezettsége, nem beszélve népköltészeti gyűjteményeiről¹¹ – alapjai lehettek a vizuális kultúrában fél évszázaddal később, a századvégen felmerült, hasonló kérdéseknek. A népművészet „felfedezése” idején azonban – tekintettel az addigra Magyarországon is kiépült vagy éppen épülő európai intézményrendszerre – már nem feltétlenül a nemzet- és a művelődéspolitikai adták a paraszti tárgykultúra kontextusát, mint inkább az intézményesült művészet és a születő szaktudományok (etnográfia, antropológia), illetve az esztétika/filozófia. A népművészet mint „formanyelv”¹² felkarolásában később mégis szerepet kért magának – a már (majdnem) önálló gazdaság- és oktatáspolitikai mellett – a nemzet- és művelődés- vagy kultúrpolitika is, egy alapjaiban megváltozott történelmi helyzetben, melyben – az Osztrák–Magyar Monarchiában – a magyar „nemzetiség” (és nyelv) hatalmi helyzetbe került a nemzetiség és nyelvük felett.

A művészi előnévét egy kalotaszegi faluról választó Körösfői-Kriesch Aladár a 20. század elején a népművészet elemeit, módszereit, világ- és életszemléletét kutatta, bevezette azokat a saját és a gödöllői művésztelep vizuális művészeti gyakorlatába és életébe, s – rájuk építve – esztétikai és (egyetemes érvényű) művészetpolitikai elveket fogalmazott meg, nemzetközi tapasztalatai és – tegyük fel, hogy – a népiesség Erdélyi-féle esztétikája alapján is. Körösfőit azért emelem ki művész kortársai (például Lechner Ödön, Lesznai Anna) közül, mivel szoros kapcsolatban állt Erdélyi János családjával.

Erdélyi János Pál fia 1864-ben született, második feleségétől, Csorba Ilonától (akivel 1853-ban házasodott).¹³ Négy életben maradt gyermeke közül a második fiú. Számunkra nemcsak azért fontos személyiség, mert összegyűjtötte és rendezte (18 kötetben kiadandó) apja bibliográfiáját¹⁴ és műveit, vagy mert folytatta apja gyűjtőtevékenységét, csak nem a

Körösői-Kriesch Aladár:
Erdélyi Jánosné Csorba Ilona arcképe

Körösői-Kriesch Aladár:
Erdélyi Pál portréja

folklor, hanem a históriás énekek és a népművészet területéről, az utóbbit illetően elsősorban Kalotaszegről,¹⁵ de azért is, mert ebbéli tevékenységei összefüggettek Körösői munkásságával, akinek néhány családi portrét is köszönhetünk.

Nem derült ki az iratokból,¹⁶ hogy honnan eredt baráti kapcsolatuk. Erdélyi Pál bölcsész-hallgató volt (1882–86) akkoriban, amikor Kriesch Aladár a Mintarajziskolában tanult s szerzett rajztanári képesítést (1883), és első ismert levelét – 1885. jún. 7-én – írta hozzá. Ekkor azonban már jó barátok, hiszen közös boglári nyaralást terveztek, s Kriesch egy portrét is róla.¹⁷ A levelekből az ifjú festő életének számos, eddig ismeretlen oldalát fedezhetjük fel, így baráti körét is, melybe beletartozhattak a Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör tagjai, akik olykor szépirodalmi matinékat tartottak,¹⁸ sőt közülük Erdélyinek „premierje” is volt a Népszínházban 1886-ban.¹⁹ Megismerjük Kriesch tanulmányi-festői ambícióit,²⁰ tartózkodási helyeit,²¹ családját,²² munkáit,²³ irodalmi és zenei kiroccanásait és kedvteléseit (Petőfi-kötetet mindig magával vitte),²⁴ betegségét,²⁵ mígnem elkészült a millenniumi kiállításra szánt nagy képével.²⁶ Ezzel egyidejűleg említ egy újabb, családi portrét is, Pál édesanyjának arcképét, melyet már régen felrajzolt, s Pál egytetértéséről tette függővé a megfestését.

Erdélyi János²⁷ második felesége, Csorba Ilona ifjúkori arcát Simonyi Antaltól ismerjük 1850-ből, aki róla és leánytestvéréről, valamint a szüleikről készített egy-egy portrét. 1895-ben halt meg, s Pál ezután rendelte a festményt a barátjától egy későbbi fotó alapján.²⁸ E képen fekete ruhában, kevés ékszerrel látható az özvegy, a 19. századi portréfestő hagyomány szerint, Körösői személyiségre érzékeny stílusában, mely megfelelt Erdélyi János esztétikájának is: „minden tárgynak a lényegét keressük, láttatni akarjuk”, ami az arcképeken a belső tulajdonságok megjelenítésére vonatkozott.²⁹ Feltételezhető, hogy Kriesch – fénykép alapján – Erdélyi Jánosról is készített rajzot.³⁰ Erdélyi Pálról viszont

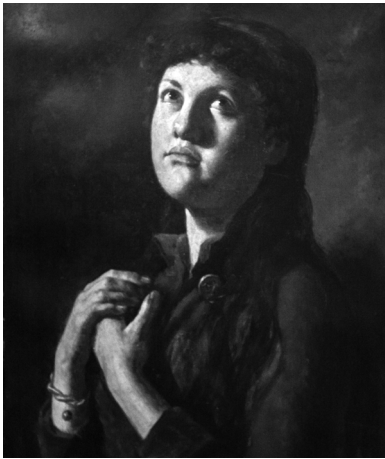
elkészült az a rajz, melyet 1885-ös levelében így említett Kriesch Aladár:³¹ „Addig is ápdold bajuszodat, hogy a majd együttlétünk alatt általam te rólad elkészített arckép minél hatásosabb lehessen!”³² Igaz, a találkozóból akkor nem lett semmi. Gödöllőn azonban, ahol Kriesch rendszeresen tartózkodott az egészsége érdekében,³³ Pál meglátogatta, s – az Erdélyi család hagyománya szerint – ennek emlékéét őrizi egy akvarell is.³⁴

Körösői-Kriesch Aladár: Gödöllői udvaron (Erdélyi Pál)

Körösői-Kriesch Aladár:
Erdélyi Pálné Bibó Vilma

Körösői-Kriesch Aladár: Allegorikus kép

Körösői-Kriesch Aladár: A marosvásárhelyi kultúrpalota előcsarnokának díszítőfestése, 1912 (részlet)

Pál első házasságai szomorú véget értek: második felesége, Bibó Vilma³⁵ is korán, 1905-ben meghalt. Kriesch, együttérző levele³⁶ után, befejezte a portréját, melyet még az életében megkezdtett, s fotókat kért hozzá. Érthetővé válik a kérése, hogy ti. „gyakran sokkal alkalmasabb a festésre a legegyszerűbb amateur-felvétel”, mint a retusált fényképek, melyeken „egy őszinte formát is bajos lenne megtalálni”.³⁷ Hiszen Kriesch nem szokványos, de nagyon is élő arcot festett, áttetszően vékony festékekkel, zöld háttér elé, a barátjának, melyet végül Szász Károlyon keresztül küldött el Kolozsvárra 1907-ben.³⁸ Csupán a nő mellére tűzött virág halottias a képen.³⁹

Kriesch Aladár messzire jutott festészetében attól a fiatalkori, romantikus-allegorikus képtípustól, melynek egy példányával valaha megajándékozhatta a barátját.⁴⁰ Nagy, közületi megbízásokat kapott,⁴¹ amint Erdélyi Pál is a Nemzeti Múzeum könyvtárosából (1886–1900) a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója lett (Erdély Romániához csatlósáig). Közben együtt tervezték a kolozsvári könyvtár ex librisét,⁴² és a már Körösői előnevet használó festő a könyvtáros baráttól újabb és újabb előképeket kért marosvásárhelyi falképeihez: Bethlen Gáborról, Petelei Istvánról, Tinódi Lantos Sebestyénről.⁴³ Őket szerepeltette a kultúrpalota *Hódolat Hungáriának* című homlokzati mozaikján: Tinódit a trónoló Hungáriához jobbról, Kolozsvár címere mellett vonuló csoportban a lantjával, a fedelmet a bal oldali, Marosvásárhely címere előtt érkező csoport előjárójaként, a marosvásárhelyi költőt, Peteleit pedig a nézőnek háttal álló, a költőhöz forduló nőalak (Múzsza?) mellett.⁴⁴ Közben kifundáltak egy lehetséges megrendelést a kolozsvári könyvtárba is, két 14 m²-es freskóra,⁴⁵ emellett Erdélyi 24 portrészobrot, illetve domborművet is el akart ott helyezni.⁴⁶ Majovszky Pálon keresztül az államtitkárhoz, Klebelsberg Kunóhoz kerültek a lényegében a marosvásárhelyi témákat előlegező freskóvázlatok (*Bethlen Gábor tudósai körében, Az egyetem felavatása Ó felsége I. Ferencz József képviselője által*),⁴⁷ aki elfogadta őket a könyvtár díszterme számára.⁴⁸ Feltehetően mire a hivatalos felterjesztés elkészült, a világháború kitörése miatt nem kerülhetett sor arra, hogy a festő „ismét kolozsvári lakos” lehessen.⁴⁹

Pedig – rokonai, az Abt⁵⁰ és az Újvárossy családok révén is – gyerekkora óta kötődött a városhoz, ahol 1890-ben, majd 1895-ben már kiállításon is szerepelt (legutóbb 1913-ban), s otthon érezte magát az építész Pákei Lajos vendégszerető házában is.⁵¹ Még inkább Kolozsvár környékén, amiről Kós Károly írt: „Eszterdőről esztendőre nyáron, avagy ősszel, de havas télen is néha, csak megérkezett a szürke, bozontos fejű ember Körösőn, avagy Mákón. Ösmerték már az emberek, a régi, ismerős házak készen várták a vendéget: »Megjött a Kriesch Úr!« Aztán néhány hétig hol itt, hol ott bukkant fel: benn a falukon, kinn a földeken, a köves hegyoldalakon, a ritkuló erdők mélyén. Kaputos embert

Körösfi-Kriesch Aladár: Hódolat Hungáriának.
Mozaik a marosvásárhelyi kultúrpalota homlokzatán, 1913

nem keresett meg, a papok, tanítók, birtokos úrnak nem is tudtak róla; de a pendelyes parasztyerekék ösmerték mind Kriesch Aladárt.⁵² Megigézte a táj, a falvak élete, szépsége és kultúrája. Úgy lehetett a népművészettel, mint egykor Erdélyi János a népköltészettel. Esztétikát és világnézetet épített rá. Ezért írhatta Pálnak: „De megsíratnám azt a szép varrottas-gyűjteményedet, ha ismét szélnek eresztenéd!”⁵³

Erdélyi Pál ugyanis egy 1915-ös levelében írta:⁵⁴ összeszedett 1500 kalotaszegi varrottast, s e művészet monográfiáját meg akarta írni, de nem maradt rá ideje: „nemcsak az egyes munkanemeket, hanem az egyes motívumokat, azok felhasználását, csoportosítását stb. mutató darabokat is vásároltam, gyűjtöttem. Terv szerint és gondos válogatással jártam el s nyugodtan mondhatom, hogy ilyen szisztematikus és ennyire gazdag anyag magán kézben nincs, közgyűjteményben is alig van.” Még az évben elkészítette a leltárt 704 db jó állapotú, tiszta darabról, melyeket Radisics Jenőnek, az Iparművészeti Múzeum igazgatójának küldött el,⁵⁵ igaz, aggodalommal a leendő megbecsülése felől, mivel az anyag „konzervatív” (kevésbé hivalkodó, talán régi), de épp ezért „kiváló figyelmet érdemel”.⁵⁶ Erdemes a kimutatását felidézni, mert a hímzéstípus (155 keresztzemes, 60 írásos, 2 torockói [párnahaj], 3 áttört, 67 fehér hímzés és 7 vegyes) mellett a minta nyilván funkció szerint megkülönböztethető kompozíciójára/struktúrájára is utal: 16 egész törülköző, 9 rúdravaló, 30 nászkendő, 2 hamvas, 4 kenyértakaró, 23 egész párna, 128 lepedőszél, 72 derékalj-héj, 50 terítő, 24 lepedő, 20 nászlepedő, 32 ágyfőtülvaló volt a ládákban.⁵⁷ Sajnos az anyag átvételének nincs nyoma az Iparművészeti Múzeumban.⁵⁸

Pál már korábban figyelemmel kísérte a kalotaszegi népművészettel néprajzoként foglalkozó Jankó János tevékenységét,⁵⁹ s ez éppen a népművészet minisztériumi felkarolójához, K. Lippich Elekhez írt leveleiből derül ki,⁶⁰ akinek – talán eladásra – 34 varrottast is küldött 1903-ban,⁶¹ feltehetően azért, hogy Lippich, Kriesch és mások 1903-ban Kalotaszegre látogattak.⁶² Itt járt Bátky Zsigmond is, a Néprajzi Múzeum későbbi igazgatója 1899-ben Jankóval, majd egyedül 1900-ban, terepmunkán, s Kalotaszegen halt meg váratlanul Jankó János 1902-ben. Halála talán összefüggésbe hozható a következő évre szervezett úttal, mely viszont egy hosszú távú, *A magyar nép művészete* című könyvsorozatban megvalósuló program első állomása volt.⁶³ Jankót Kriesch is nagyra becsülte, hiszen első, népművészetről szóló, programadó írásában mindkét néprajzosra hivatkozott.⁶⁴ Kriesch művészként nyilatkozott a régió kultúrájáról, melyben a parasztművészetet és szoros összefüggését az élettel példaként állította a „magas művészet” és az ún. művészeti élet elé. Ezért fogalmazta meg egy országos gyűjtés tervét és a népművészet népszerűsítését is.⁶⁵ Jankó korai halála Erdélyi Pált másfajta gondolatokra indította: „örökségét” a Néprajzi Múzeum önállósításában,⁶⁶ a Néprajzi Társaság és a tudomány fellendítésében jelölte meg Lippichnek, aki akkor már minisztériumi osztálytanácsos volt.⁶⁷ [Kettejük illetve hármójuk ismeretsége fiatalkorukból eredeztethető, talán az egyetemközi olvasókörhöz köthető, hiszen Lippich – épp 1902-ben - költőként is fellépett, *Költeményeinek* egyik illusztrátora Kriesch Aladár.⁶⁸] Kolozsvári pályáján azonban Erdélyi fő törekvése a könyvtár felvirágoztatása volt, beleértve az Erdélyi Múzeum Egylet 5 osztályának és 5 gyűjteményének, folyóiratának felkarolását is, mert mindeddig kormánytámogatás nélkül dolgoztak.⁶⁹ A szobájában lévő egyleti képtárat is gyarapítani akarta, később új könyvtárat építtetett új berendezéssel (mintája a Zeneakadémia volt), majd az olvasóterem „művészi kiképzését” tervezte.⁷⁰ (Az új, 3 emeletes és korszerű [vasbeton] saroképület,

az Egyetemi és Múzeumi Könyvtár 1906 és 1909 között épült meg, a Zeneakadémia építészeti, Korb Flóris és Giergl Kálmán tervei szerint.)

Kriesch Aladár éppúgy művészetnek tekintette a népművészetet, mint valaha Erdélyi János irodalomnak a népköltészetet. Kriesch Aladár ebben – jó 60 év múltán – már támaszkodhatott a bécsi művészettörténeti iskola új, *népművészet-fogalmára* (1876) a megelőző háziipar helyett, mely a művészet szó jelentését még nem tartalmazta. Nálunk Huszka József gyűjtött először az 1880-as években e művészeti érték jegyében, s Jankó János tekintette – néprajzosként – az *ösművészet* részének a népművészetet. Művészetként való megnevezésének elterjedésére jellemző, hogy 1900-ra már megszülethetett (Éber Lászlótól) az a vélemény, hogy a néprajz mint tudomány lényegében a művészettörténet része. (Mások – Semayer Vilibáld, a néprajzi gyűjtemény új igazgatója az új tudomány, az antropológia részeként képzelték el.) Bátky Zsigmond, akin keresztül Erdélyi Pál később gyűjteménye egy újabb részét eladta a Néprajzi Múzeumnak, parasztművészetnek nevezte – figyelembe véve születésének körülményeit – 1904-ben.⁷¹ Ugyanakkor épp a parasztság gazdasági felkarolása érdekében létrehívott szövetkezeteket nevezték el háziiparinak, tekintettel az ipar szó időközbeni jelentésmódosulására (házi szorgalomból, ill. céhes iparból [sorozat]termelésnek). Azaz a bécsi iskola feltételezése értelmében a civilizációs folyamatok felgyorsulása előtti időben, az emberiség általános tulajdonságaként felfogott művészi tevékenység a népművészet⁷² (vö. Erdélyi János feltételezését a népköltészet eredetéről). Az új társadalmi-gazdasági-politikai helyzet azonban új megnevezést kívánt, s ez az éppen születő „iparművészet” is lehetett (volna): az 1873-as bécsi világtkiállítás magyar népművészeti anyaga így lett a leendő Iparművészeti Múzeum alapja, s Pulszky Károly is – ugyan nem a címében, de – e fogalmat használva írta meg később a katalógusát.⁷³

Kriesch, Erdélyi, Lippich tehát „a civilizációs folyamatok felgyorsulása előtti” állapotokat találtak Kalotaszegen. A kapitalizmusellenességét és a „magas” művészet piaci, akadémiai, kiállításra termelő, pályázatoktól (azaz versenytől) függő elkorcsosulásait a következő évben – bizonyára a Kalotaszegen tapasztalt hatására is – kifejtő Kriesch Aladár⁷⁴ „ragyogó tény”-nek nevezte Kalotaszeg művészetét,⁷⁵ mely valóban egyike volt a „hagyományörző” (másként: elmaradott) szigeteknek Magyarországon. Többek között épp azon társadalmi állapotok miatt, melyek „élettől duzzadó – mert annak minden nyilvánulását átható – művészetet eredményeztek”,⁷⁶ s amelyekről a következő évek – programként tőle származó, de Malonyay Dezső által kivitelezett – könyvsorozatába annyi rajzot és akvarellt készített, számtalanszor megfogalmazva szóban is az élet(körülmények)kel összefüggésben, az „élethez való öröm” nyomán születő művészet valóságát.⁷⁷ Erdélyi János maga is az életmódban látta a népköltészet egyik forrását, de arról még nem elmélkedett, amiről Kriesch Aladár igen, aki az életkörülményeket „öntudatosabb alakban” visszaállítani gondolta.⁷⁸ (Erdélyi János korában még csak épp megkezdődött a társadalom szétszakadása paraszti-falusi és városi-ipari életre és kultúrára.) Viszont Erdélyinek a formával kapcsolatos megállapítása visszatér Kriesch tapasztalatában: az élet és a forma összefügg (különben eszmei, azaz modoros lesz a művészet) – vallotta Erdélyi is, Henszlmann Imre gondolataira hivatkozva,⁷⁹ s Kriesch az élet formai megnyilatkozásának tekintette a művészetet. Nem kevésbé fontos, hogy a népművészet nemzethez kötésének kérdését (hogy ti. egy motívum *magyar eredetű-e vagy sem*) másodlagosnak tartotta, s *nyelvi* példával élt: „egy nép nyelve is nem táplálkozik-e az őt körülvevő népek nyelveiből? S azért mégis mindent saját törvényei szerint átfórnál. S vajjon egy nép művésze nem azonos-e a nép nyelvvel, csak hogy éppen más *anyagon keresztül beszél s közvetíti fogalmait s érzéseit?* S vajjon nem az-e egy nép művészetében a stílus, ami nyelvben az élő, szó és mondatkonstruáló törvény? Vagyis az az eleven erő, amely által minden kívülről jövő megnyilatkozást a maga képére, felfogására alakít át?”⁸⁰ Erdélyi János a nyelvről elmélkedve s azt „közlekedési” azaz kommunikációs eszköznek tartva egykor a fogalmi-értelmi-általános és az érzéki-érzelmi (test, hús, vér)-egyéni jelleg együttesét emelte ki, népenként – a temperamentumból fakadóan – más és más grammatikát, szavakat tételezve s kiemelve, hogy a „széphanagzat, kifejezés, erő a nyelv gráciái”.⁸¹ (Természetes volt, hogy – költő lévén – a költői nyelv szempontjából a hangzást kiemelte, s kitért a hangnyelvre és tagnyelvre is, azaz a költészet énekkel, táncsal való összefüggéseire, hivatkozva a népköltészet-re. „Tagnyelvben az a tánc és mimika, mi hangnyelvben a poézis, a szónoklat.”) Csak a vizualitás hiányzott a rendszeréből, de nem sokkal utóbb már a díszítő (ornamentális) művészetet is nyelvként képzelték el (O. Jones: *Grammar of Ornament*, 1856), s Kriesch Aladár festőként és iparművészként elsősorban az ornamentális nyelvet vette át a népművésztől, s komponálta együvé egyetemesen ismert és saját ornamentális motívumokkal. Az „ornamentális formakincs – írta – egyike az emberiség legősibb birtokainak”.⁸² „Tanulni a népet, az életet, beállni a tengerbe [...] ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége” – mondta

Erdélyi⁸³ s Kriesch a népművészetről: „néhány főbenjáró, művészi elvnek jelenleg legharmonikusabb, legtisztább típusa, képviselője, hirdetője”.⁸⁴

Mik lehettek a művészet és népművészet közös vonásai a 20. század elején, melyeket nyelvi elemként képzelhetünk el? Gyaníthatjuk, hogy közvetlenül nem feleltethetők meg a népköltészet – költészet elemeivel, viszont a segítségükkel visszautalhatunk Erdélyi János néhány fontos megállapítására: a népköltészet életszerűségére, a képzetet jelentőségére és a plasztikusságra, a szimbolizációs hajlamra, melyek Körösfői dolgozataiban szimbólum-értékként jelennek meg (mely a belső világot az örökkévalósággal kapcsolja össze),⁸⁵ illetve melyek az anyagszerűségben, a díszítésben (képzeletben) és a lokalitásban, a közös világban, a(z élet)ritmusban érvényesülnek.⁸⁶ Árnyalják a nyelv kifejező képességét a népművészet „téli, viruló színei”, melyek egyúttal „minden élő, igaz művészet” ismertetőjelei,⁸⁷ a tiszta szerkezet, a vonalak „gazdag” harmóniája, a variációk sokasága, használati tárgyakkal a testhez (funkcióhoz) való alkalmazkodás;⁸⁸ és esetleg még mindezek összefüggése a költői és zenei „hangnyelvvvel”, a „tagnyelvvvel”, azaz olyan, a természeti népekéhez hasonló, organikus-szinkretikus „kompozíciók”,⁸⁹ melyek Kriesch Aladár korának Gesamtkunstwerk-gondolatával egyezve az új, mesterséges környezetben is megtartják az élet/életlét és a művészetek összefüggését. Amit, kicsiben és a gyakorlatban, Kriesch Aladár a gödöllői művésztelep működésében – szociális szempontból is mintatelepként – megvalósított.⁹⁰ Nagyban pedig falképeivel demonstrálta a művészetek összefüggéseit a Zeneakadémián, a Színművészeti Akadémia dísztermében (ez nem látható), a marosvásárhelyi kultúrpalota előcsarnokában,⁹¹ mely maga otthona lehetett minden művészetnek.

„Ha veszni indul annak (ti a művészetnek) valamelyik előbbi formája (például a népművészet), akármilyen küzdelem és erőfeszítés árán, de (az élet) teremt magának újabb, a jelennek megfelelőbb formát.” (Kiegészítések tőlem.) Ha ezért a géppel szövetkezik a művész – lásd ipari forma –, akkor úgy.⁹² Ám a képzőművészettel nehezebb a helyzet. A „közös” középkor után megjelenő individuális és „magas” művészetek, valamint a népművészet viszonya már egy másik beszélgetés tárgya lehetne.

Keserü Katalin

■ JEGYZETEK

1. Például Kisfaludy dalait és románcait (azaz műköltészeti alkotásokat) minősítették így. S. Varga Pál: *A népies fogalma Toldy Ferencnél és Arany Jánosnál*. In: „De mi a népiesség...” Szerk. Sallai Éva. Kölcsey Intézet, Bp., 2005. 327.
2. Mester Béla: *A magyar filozófia tere és nyelve*. In: *Szontagh Gusztáv és a magyar filozófia fogalmai* http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/htm/202_belso.htm; Perecz László: „Nemzeti kultúra”: nyitott vagy zárt? *Szontagh Gusztáv és Palágyi Menyhért a magyar „nemzeti filozófiáról”*. <http://beszelo.c3.hu/05/0607/23perecz.htm>
3. Erdélyi János: *Népköltészetéről*. In: *Erdélyi János válogatott művei*. Szerk. T. Erdélyi Ilona. Szépirodalmi, Bp., 1986. 48. Később az *Aesthetikai előtanulmányok II* hasonlóan nyilatkozik: Új Magyar Műzeum 1854. IV. évf. 2. k. 179. ill. *A hazai bölcsészet jelene*. Sárospatak, 1857. 44–45.
4. *Erdélyi János válogatott művei*, i.m. 53. A népdalgyűjtő Herder gondolkodott a nyelvben rejlő potenciálról, de a 18. század végén az angol népköltészet-kutatás is jelentős. S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai*. Balassi, Bp., 2005.
5. *Erdélyi János válogatott művei* i.m. 53.
6. Kósa László: *Néphagyományunk évszázadai*. Magvető, Bp., 1976.
7. *Erdélyi János válogatott művei*, i.m. 69–120.
8. Uo. 122–157.
9. Erdélyi János: *Aesthetikai előtanulmányok*. i.m., hasonlóan: *Szépészeti alapvonalak*. In: *Válogatott esztétikai tanulmányok*. Bp. 1953. 58.: „A művészet a legmagasabbat is mindig érzékelileg adja elénk, s ezáltal közelebb hozza, mint tüneményt, az érzelem felfogásához.”
10. Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*. i.m. 27–29, 34–36.
11. Továbbiak még: *Magyar népmesék*. 1855.
12. Lechner Ödön kifejezését (1906) a költői nyelvtől való megkülönböztetésül használom.
13. Családi emlékezet szerint a kor ünnepelt zeneszerzője, Doppler Ferenc az *Ilka* című csárdást neki ajánlotta.
14. OSZK Kézirattár Analekta 10.056/1–2. Erdélyi Pál: *Erdélyi János műveinek bibliográfiája*.
15. Gyűjteményének néhány darabját a család őrzi.
16. Az OSZK és az Erdélyi család tulajdonában. Életradataik alapján feltételezhető lenne, hogy – mivel Erdélyi Pál 4 éves volt, amikor apját elveszítette, iskoláit már nem Sárospatakon végezte – a budai II kerületi főgimnázium tanulójaként (1878–82) találkozott a nála pár hónappal idősebb Kriesch Aladárral, aki azonban a pesti Mintagimnáziumba járt, ahol 1880-ban érettségizett.
17. Körösfői-Kriesch Aladár levelei Erdélyi Pálhoz (magántulajdon): 1885. jún. 7-én Gödöllőről
18. Ifj. Szász Károly, az egyik matiné egyik rendezője (erről egy meghívó 1886. jan. 31-re) Erdélyi Pállal együtt például meglátogatta Kriescht Bogláron.
19. 1887. febr. 1-jei levél. Nem sikerült kideríteni, mi volt ez.

20. 1885. szept. 3-i levél: várja Benczúr érkezését, akinek a mesteriskolájában szeretne dolgozni; Münchenből 1889. nov. 22-én: Liezen-Mayer tanítványa az Akadémián, akinek Malschulénjában a 7 diák közt 3 magyar van, rajta kívül „Abt Sanyi”, „Szabó Laczi” - egyébként pedig Münchenben épp Székely Árpád (mesterének, Székely Bertalannak fia és az ő barátja) is ott. 1890. febr. 25. Velencéből: műterméről, 1895. okt. 13.: Diódon dolgozik.
21. Ez 1885-ben – a nyarat leszámítva – Gödöllő (talán a Dénes említette Szontágh családnál, Dénes Jenő: *Körösfői-Kriesch Aladár*. Bp., 1939. 19.), 1886 nyarán Kolozsvár (talán nagybátyjánál, Abt Antalnál), 1887 elején ismét Kolozsvár, a nyáron Szántód, 1888 tavasza Firenze, majd Szántód, 1889 őszén München, 1890 tavaszán Velence, 1892 nyara ismét Gödöllő, 1895 ősze Diód.
22. Mukinak nevezett öccse, János együtt vívott Erdélyi Pállal (1887. febr. 1.).
23. 1886. Kolozsvár: 3 arcképről (köztük lehet Abt Antal professzor, a nagybátyja kétszer is megfestett portréja – erről Murádin Jenő: *Körösfői-Kriesch Aladár: „Engem Kolozsvárhoz anyni személyes, drága szál fűz...”* In: Uő: *Függőhidak*. ARTprinter, Sepsiszentgyörgy, 2013. 358–371.), egy homokos talyigáról, ill. „II Rákóczy György a (törökkel való) fenesi csatában súlyosan megsebesítetvén, katonái által az útközetből kimentetik (1680)” című képéről, Erdélyi Pál elbeszélései illusztrációinak teréről; 1887. júl. 20. Szántód: genre-alakok, tájrészletek, állattanulmányok (ló, ökör, borjúr, birka, kutyra, liba, réce, tyúk, kakas, csirke); Szántód, 1888. júl. 30.: aratás-tanulmány.
24. 1887. febr. 1.: versei „megkopasztott, származeggett reményekről, kaszás halálokról, majd meg messze kéklő tengerekről, derengő hajnalcsillagokról s más effélékről”. Petőfi-kötetről München, 1889. nov. 22., ugyanitt pianinón kísért nótázásokról, 1892. aug. 8.: egy Szabó nevű emberről (talán az 1890-ben elhunyt kolozsvári tanárról és rektorról, Szabó Károlyról van szó, akinek portréjára megrendelést kapott) gyűjtött adatai megjelentek a (Magyar Könyv?) Szemlében 1890-ben.
25. Gerincbetegségéről és szembajjáról: 1887. febr. 1.
26. Levél Bp-ről 1896. ápr. 11. A rövidebb nevén *Tordai országgyűlés* című hatalmas festmény a tordai múzeumban.
27. Az ő és első felesége, Vachott Kornélia portréját Barabás Miklós festette. Mgtul.
28. A képek és fotók: mgtul. A kései fotó Goszleth István felvétele. A festmény: o.v. jff KA 97, 71 x 53 cm
29. A portrét végül párizsi útjáról hazatérve fejezte be Kriesch Aladár a budapesti műtermében. 1897. febr. 18-i levél. Az idézet: Erdélyi János: *Egyéni és eszményi* (1847). In: Uő: *Filozófiai és esztétikai írások*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 582.
30. Egy 1900-as elképzelésük (Buda-örs, 1900. júl. 11.) szerint Erdélyi Jánosról szándékoztak sokszorosított szobrot készíttetni a Zsolnay-gyárban, „fémzománczu eozinból”. Kész szoborról a család nem tud.
31. Cer.p. jfl Kriesch Aladár, 190 x 205 mm. Mgtul.
32. Levél 1885. jún. 7-én
33. Levél 1892. aug. 8.: két fürdőőről is szól (Erzsébet, Gizella). Kriesch egy izben az erdészeti hivatalnoknál szállt meg, hogy kiránduljon, fürdőzzön.
34. *Gödöllői kocsmá* címmel (Talán Hailigeré?) akv. p. 38 x 48 cm. Mgtul.
35. Az ifjúkori közös barát, ifj.Szász Károly (a ref. püspök fiának) sógornője.
36. Kelt Gödöllőn, 1905. ápr. 5.
37. Gödöllő, 1905. ápr. 16. A felhasznált fotót Schmidt Ede készítette Bp-en. Mgtul.
38. Levelek: Gödöllő, 1906. febr. 29., szept. 21., 1907. febr. 7., ápr. 18.
39. Temp. v. j.j.f. KA 907. 49,8 x 51,8 cm. Mgtul.
40. 0. karton, Jff 85. 66,5 x 48,3 cm. Hátoldalán: Ezen mázolmányt szerényen ajánlja néked a pictor! Mgtul.
41. Bp. 1907. júl. 15. a Zeneakadémiáról, 1911-től a marosvásárhelyi kultúrpalota munkálatairól ír.
42. Bp. 1907. júl. 15. Megvalósulásáról nem tudunk.
43. *A magyar kultúra apoteózisá* címmel is emlegetett homlokzati mozaikhoz kerülhetek, ami módosíthatja az eddigi azonosításokat, ikonográfiát (Várallyay Réka: *A Kultúrpalota építészettörténete*. In: Oniga Erika (szerk.): *A marosvásárhelyi kultúrpalota*. Marosvásárhely, 2013. Maros Megyei Múzeum, Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány,35–37.); Bethlen Gábor mögött a második alak így esetleg Petelei István költő, míg a jobb oldali csoport lantos figurája Tinódi. A levelek: Gödöllő, 1911. dec. 28., Odvos, 1911. nov. 27., Erdélyi válaszleveleit nem ismerjük.
44. Az eddigi feltételezés szerint e helyen Bolyai János matematikus lenne látható.
45. Levél 1912. okt. 16.
46. Gödöllő, 1913. jan. 8., febr. 8., márc. 17.
47. Az előbbi témát a marosvásárhelyi kultúrpalotában Róth Miksa színes ablaka jeleníti meg, míg az utóbbival rokon – és nyilvánvalóan előírt – téma a Körösfői tervezte bronz dombormű: *Ferenc József koronázása* (a marosvásárhelyi előcsarnokban), 1913.
48. Gödöllő, 1914. jún. 13, 27. A vázlatok nem ismeretesek.
49. Zebegény, 1914. júl. 4.
50. Dénes: i.m.; Murádin: i.m.
51. Murádin Jenő: *Kolozsvár képzőművészete*. ARTprinter, Sepsiszentgyörgy,2011. 63, 64, 113, 122, 96.
52. Kós Károly: *Körösfői-Kriesch Aladár*. Napkelet, 1920. I. évf. 5. sz. 273–277. Idézi Murádin: i.m. (2013)
53. Levél Gödöllő, 914. máj. 7.
54. Benczúr Gyulánéhoz 1915. márc. 10. OSZK Kézirattár Levelestár 1955.81.
55. Benczúr Gyulánéhoz 1915. V. 13-án, VII. 14-én, uo.
56. Benczúr Gyulánéhoz 1915. júl. 25-én, uo.
57. Erdélyi Pál levele Benczúr Gyulánénak 1915. V. 13. OSZK.

58. Radisics megkapta a küldeményt, erről Erdélyi Pál Benczúr Gyulánénak, Kolozsvár, 1915. XI. 14-én: „Radisics csak annyit írt, hogy a ládák oda megérkeztek s az átvételről később fog tudósítani.” (OSZK) Az Iparművészeti Múzeum 1915-ös iktatókönyvében viszont csak a levelezésnek van nyoma (köszönöm Horváth Hilda szíves segítségét): 1915/176: 1915. június 1. Hímzés-gyűjteményről. Hivatalos megkeresés, levél Erdélyi Pál igazgatónak, Kolozsvár; 1915/187: 1915. június 4. Erdélyi Pál levele, hímzésgyűjteményről, Hivatalos válaszlevél Erdélyi Pál igazgatónak, Kolozsvár – 1915. június 15.; 1915/267: 1915. augusztus 7. Erdélyi Pál levele, kalotaszegi hímzésgyűjteményről, Hivatalos válaszlevél Erdélyi Pál igazgatónak, Kolozsvár – 1915. augusztus 14.
59. Levele Schönherr Gyulához Bp-ről, 1899. ápr. 26. OSZK Levelestár, Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi tanulmány. Bp., 1892; *A kalotaszegi és erdélyi magyarságról*. Kvár, 1893.
60. OSZK Levelestár, 18 db. Az 1900. szept. 16-án kelt levél címzettje Kadocsa (sic!) Lippich Elek, de ez nem elírás, hiszen régi jó barátok voltak (első ismert levele hozzá 1888. szept. 28-án kelt; Lexinek nevezi a minisztériumi fogalmazót).
61. Erdélyi Pál levele 1903. nov. 21-én Lippich Eleknek, Palya aláírással.
62. Annak nincs nyoma, hogy ebben Erdélyinek szerepe lett volna.
63. Szerk. Malonyay Dezső. 5 kötet. Franklin-Társulat, Bp., 1907–1922.
64. Kriesch Aladár: *Mit jelent hát a kalotaszegi művészet?* Magyar Iparművészet VI. évf. 1. sz. 1903. 250–256
65. G. Merva Mária: *Apostolkodás a népművészet körül. A gödöllői népművészeti kultúrmissziója írásaik tükrében*. In: Óriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Városi Múzeum, Gödöllő, 2006. 146–147.
66. Keserü Katalin: *A budapesti Néprajzi Múzeum építészeti tervei és a gödöllőié*. Uo. 136–144.
67. Erdélyi Pál levele Lippichhez 1902. aug. 1.
68. Kriesch Aladártól az első, Lippichhez írt levél kelt: Róma 1891. január 8. (OSZK)
69. Erdélyi Pál levele Lippichhez 1900. XII. 30. Később, 1917. IV 4-én írja: Lippich volt az egyetlen, aki az erdélyiekkel egyáltalán törődött!
70. Erdélyi Pál levele Lippichhez 1907. jún. 23., ill. 1913. jan. 22. Murádin Jenő: *Kolozsvár képzőművészete*. i.m. nem említi Erdélyi Pál szerepét a képtár megújulásában. Erdélyi és Körösfői művészeti tervei nem valósultak meg.
71. Fejős Zoltán: *A „népművészet” a 19–20. század fordulóján – kutatás- és fogalomtörténeti jegyzetek*. Óriné i.m. 117–127. 1927-ben Erdélyi 420 darab tárgyat – kb. 95 %-ban kalotaszegit, de torockóit és más erdélyi tájegységből származót is – eladott a Néprajzi Múzeumnak. Köszönöm Lackner Mónika és Tasnádi Zsuzsa szíves tájékoztatását, segítségét.
72. Keményfi Róbert: *Egyedi vagy sorozat? Körösfői-Kriesch Aladár leveleiben megfogalmazott elképzelései a művésztelep céljairól*. Uo. 79–95.
73. *A magyar háziipar díszítőművei* (1879, több nyelven). A „népi iparművészet” jelzett szóalak jóval később került bevezetésre, már ismét más civilizációs helyzetben. Érvényességének megvitatása szakmai feladat lenne.
74. *A modern művészet apokalipszise*. Magyar Iparművészet 7. évf. 1904/I, II.
75. Kriesch: i.m. (Mit jelent hát a kalotaszegi művészet?) 253.
76. Uo. 252.
77. Körösfői Kriesch Aladár: *Művészi program*. Magyar Iparművészet XII. évf. 1909.
78. Kriesch: i.m. (1903) 252, hasonló értelemben: Körösfői K. Aladár: *A népművészetről*. Magyar Iparművészet XVI. évf. 1913. 354.
79. Erdélyi János: *Egyéni és eszményi* (1847). In: Uő: *Filozófiai és esztétikai írások*. i.m. 587.
80. Kriesch: i.m. (1903) 253.
81. Erdélyi János: *Nyelvfilozófiai töredékek*. 1838–1839. In: Erdélyi: *Filozófiai és esztétikai írások*. i.m. 549–554.
82. Körösfői Aladár: *Egy kis visszapillantás*. Magyar Iparművészet XVII. évf. 1914. 463.
83. Erdélyi János: *Népköltészetéről* (1842–1843). i.m. 59.
84. Körösfői K. Aladár: *A népművészetéről*. i.m. 351.
85. Körösfői Aladár: *Gallén-Kalela Axeli művészetéről – vagy: a nagy passzsióról és az ősi szimbólumok jelentőségéről*. Művészet VII. évf. 3. sz. 1908. 190–193.
86. Körösfői K. Aladár: i.m. (1913)
87. Gondoljunk a Nyolcak vagy a francia Vadak hagyományokra kevésbé hivatkozó festészetére.
88. Kriesch Aladár: *Mit jelent hát...?* i.m. 254.
89. Erdélyi János nevezte organikusknak a nyelvek összefüggését: *Egyéni és eszményi*. i.m. 580.
90. Gellér Katalin – Keserü Katalin: *A gödöllői művésztelep*. Corvina, Bp., 1987.
91. Keserü Katalin: *A Kultúrpalota reprezentatív helyiségei*. In: Oniga Erika (szerk.): i.m. 49–56.
92. Körösfői K. Aladár: i.m. (1913) 354.